

Aardrijkskunde VMBO

**Syllabus BB, KB en GT
centraal examen
2011**

September 2009

© 2009 Centrale Examencommissie Vaststelling Opgaven vwo, havo, vmbo, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Inhoud

Inleiding	4
1. Syllabus Aardrijkskunde BB	5
1a. Verdeling examinering CE/SE	5
1b. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE	6
2. Syllabus Aardrijkskunde KB	11
2a. Verdeling examinering CE/SE	11
2b. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE	12
3. Syllabus Aardrijkskunde GT	20
3a. Verdeling examinering CE/SE	20
3b. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE	21

Voorwoord

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld.

In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma. Het examenprogramma is op 1 augustus 2007 in werking getreden en geldt tot nader order.

De CEVO *) geeft in een syllabus, die in beginsel jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Naast een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen, kan de syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten over een of meer van de volgende onderwerpen:

specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

Ten aanzien van de syllabus is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar hun aard zijn ze dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen daarvan in het verlengde ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2011. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen afwijken van deze versie. Voor het examenjaar 2012 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld. De CEVO publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi 2011.

Dit gebeurt via Examenblad.nl, de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs. In de syllabi 2011 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2010 duidelijk zichtbaar. **De veranderingen zijn geel gemarkeerd.** Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2011 geen veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan zo nodig ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekend worden gemaakt. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl, www.examenblad.nl

De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn handreikingen door de SLO geproduceerd die in deze uitgave niet zijn opgenomen. Voor opmerkingen over deze tekst houdt de CEVO zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cevo.nl *) of aan CEVO *), postbus 8128, 3503 RC Utrecht.

De voorzitter van de CEVO,
drs. H.W. Laan

*) Op 1 oktober 2009 gaat de CEVO op in het College voor Examens (CvE). De CEVO bestaat dan niet meer, maar besluiten van de CEVO, onder meer over de syllabi, blijven van kracht, zolang deze niet herzien zijn door het CvE. Reacties op deze syllabus kunt u vanaf dat moment ook zenden aan: info@cve.nl of College voor Examens, Postbus 315, 3500 AH Utrecht

1. Syllabus Aardrijkskunde BB

1a. Verdeling examinering CE/SE

Tabel:

Verdeling van de examenstof aardrijkskunde BB over centraal examen en schoolexamen

Exameneenheden		B	CE	moet op SE	mag op SE
AK/K/1	Oriëntatie op leren en werken	X		B	
AK/K/2	Basisvaardigheden	X		B	
AK/K/3	Leervaardigheden in het vak aardrijkskunde	X	B	B	
AK/K/4	Leefbaarheid en zorg in stedelijke en landelijke gebieden	X		B	
AK/K/5	De Nederlanders en hun vakantiebestemmingen	X	B		B
AK/K/6	Migratie en de multiculturele samenleving	X		B	
AK/K/7	Omgaan met natuurlijke hulpbronnen	X	B		B
AK/K/8	Internationalisering van de kleding- en schoenenmarkten	X		B	
AK/K/9	Transport en infrastructuur	X		B	

1b. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE

AK/K/3 Leervaardigheden in het vak aardrijkskunde¹

De kandidaat beheerst een aantal strategische vaardigheden die bijdragen tot de ontwikkeling van het eigen leervermogen.

De kandidaat kan

1 verschillende typen aardrijkskundige vragen herkennen

In dat verband kan hij/ zij

- onderscheid maken in vragen naar beschrijving, verklaring en waardering

2 de werkwijzen van het vak aardrijkskunde zo zelfstandig mogelijk hanteren bij de bestudering van gebieden en verschijnselen

In dat verband kan hij/ zij

- veranderen van schaalniveau door in- en uit te zoomen
- gebieden en verschijnselen indelen in respectievelijk deelgebieden en deelverschijnselen
- aantonen dat gebieden en verschijnselen deel uit maken van een groter geheel
- samenhangen tussen gebieden en tussen verschijnselen aangeven
- onderscheid maken tussen de volgende dimensies: sociaal, cultureel, economisch en milieu

3 bij gegeven aardrijkskundige vragen informatie verwerven

In dat verband kan hij/ zij

- informatiebronnen selecteren en daaruit relevante informatie selecteren

Daartoe kan hij/ zij zo zelfstandig mogelijk de volgende informatiebronnen gebruiken

- de waarneembare werkelijkheid door in het kader van veldwerk waarnemingen te verrichten, te observeren, te enquêteren, te interviewen en te registreren
- aardrijkskundige teksten, kaarten en cartogrammen, luchtfoto's, tabellen, grafieken en diagrammen
- itc-toepassingen, waaronder simulaties en eenvoudige geautomatiseerde gegevensbestanden

4 zelf verzamelde of aangereikte aardrijkskundige informatie verwerken

In dat verband kan hij/ zij

- gegevens ordenen, vergelijken en zo nodig bewerken
- aangereikte informatie beoordelen op bruikbaarheid
- gegevens analyseren

5 resultaten van een leeractiviteit overdragen aan anderen

In dat verband kan hij/ zij

- een verslag van beperkte omvang schrijven als basis voor een schriftelijke, mondelinge of audiovisuele presentatie

---

¹ Deze exameneenheid wordt altijd in samenhang met inhoud van de exameneenheden K4 t/m K9 geëxamineerd.
syllabus aardrijkskunde vmbo centraal examen 2011

6 gebruik maken van kaart, atlas, luchtfoto's in gedrukte vorm en digitale vorm, bij de bestudering van gebieden, aardrijkskundige verschijnselen, vraagstukken en processen

In dat verband kan hij/ zij

- gebruik maken van (geautomatiseerde) zoeksystemen
- verschillende soorten kaarten gebruiken, onder andere topografische kaarten, overzichtskaarten, thematische kaarten
- luchtfoto's herkennen en met kaarten vergelijken
- de vaardigheden kaartlezen, kaartanalyse en kaartinterpretatie toepassen:
- plaatsen, aardrijkskundige verschijnselen en gebieden lokaliseren met behulp van functionele topografie
- met behulp van verzamelde of aangereikte gegevens eenvoudige kaarten maken
- in toetsituaties gebruik maken van de atlas

7 enkele eenvoudige onderzoekjes van beperkte omvang uitvoeren, over thematieken die aansluiten bij de inhoud van de exameneenheden K4 t/m K9

AK/K5 De Nederlanders en hun vakantiebestemmingen²

De kandidaat kan

1 de ontwikkelingen van het Nederlandse toerisme beschrijven en verklaren

In dat verband kan hij/zij:

- 1 verschillende vormen van recreatie en toerisme beschrijven en herkennen en daarbij onderscheid maken naar:
  - duur (dagtrips en dagrecreatie versus vakantie-reizen, korte en lange vakanties, weekend- en midweekarrangement)
  - seizoen (zomer- en wintertoerisme, zon- c.q. strandvakantie, sneeuw- c.q. skivakantie, hoog-, laag- en dubbelseizoen)
- 2 belangrijke vakantiegebieden van Nederlanders lokaliseren³
- 3 recente trends in het vakantiegedrag van Nederlanders beschrijven en verklaren
  - het betreft ontwikkelingen zoals seizoensverruiming, meerdere vakanties per jaar, toename van vakantie-reizen naar verre bestemmingen (buiten Europa)
  - het betreft verklarende factoren zoals toename van welvaart en vrije tijd; massaler vervoer, goedkoper vervoer en verder weg
- 4 toeristenstromen naar belangrijke Nederlandse vakantiebestemmingen verklaren met behulp van aanwezige voorzieningen en accommodatie, ligging en toegankelijkheid

2 de gevolgen van de toename van het Nederlandse (massa)toerisme voor belangrijke vakantiegebieden in Nederland, Europa en de wereld beschrijven en herkennen

- 1 het gaat om de volgende toeristische bestemmingen:
  - de Nederlandse kust
  - Oostenrijk als voorbeeld van toeristisch Europees berggebied
  - de Costa del Sol als voorbeeld van een toeristische bestemming aan de Spaanse kust
  - een buiten-Europese bestemming voor massatoerisme bv Bali (Indonesië)⁴
- 2 het gaat om gevolgen op het gebied van:
  - de inrichting (verkeersverbindingen, betonkust, horizonvervuiling)
  - toeristische voorzieningen (horeca, skipistes)
  - natuur en milieu (water-, lucht- en bodemvervuiling)

---

² Dit thema wordt altijd in samenhang met exameneenheid K3 "Leervaardigheden in het vak Aardrijkskunde" geëxamineerd.

³ Het gaat om topografische kennis als referentiekader; het betreft zowel de algemene- als toeristische topografie van de in eindterm 2 genoemde gebieden. De meest basale topografie van de genoemde gebieden is opgenomen in bijlage 1.

Bijlage 1: **Topografie bij de exameneenheid 'De Nederlanders en hun vakantiebestemmingen' voor het centraal examen vanaf 2009.**

<p>Nederland:</p> <p>1. <u>Nederlandse kust:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Zandvoort - Scheveningen - Hoek van Holland - Noordzee <p>Steden met attracties bij slecht weer:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Alkmaar - Haarlem - Amsterdam - Den Haag <p>2. <u>Waddengebied:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Texel - Vlieland - Terschelling - Ameland - Schiermonnikoog - Waddenzee <p>Plaatsen met een veerdienst:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Den Helder <p>3. <u>Drente</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Assen 	<p>4. <u>Veluwe en Veluwerand</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Arnhem - Apeldoorn - Harderwijk - Veluwemeer <p>5. <u>Deltagebied</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Vlissingen - Middelburg - Port Z�elande - Renesse - Oosterschelde - Westerschelde <p>6. <u>West- en Midden Brabant</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Kaatsheuvel <p>7. <u>Zuid-Limburg</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Valkenburg - Maastricht <p>8. <u>Luchthavens</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Schiphol
<p>Europese vakantiegebieden:</p> <p>1. <u>Oostenrijkse Alpen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Tirol - Innsbruck <p>2. <u>Spaanse Costa's:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Costa Brava: <ul style="list-style-type: none"> Barcelona Lloret de Mar 	<ul style="list-style-type: none"> - Costa del Sol: <ul style="list-style-type: none"> Torremolinos M�alaga (luchthaven) Granada Sevilla
<p>Buiten-Europese bestemmingen:</p> <p>1. <u>Voorbeelden van natuurbestemmingen;</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Zuid-Afrika - Canada - USA <p>2. <u>Voorbeelden bestemmingen met duurzaam toerisme:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Antarctica <p>5. <u>Voorbeelden van zonbestemmingen:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Margarita - Canarische Eilanden 	<p>3. <u>Voorbeelden van avontuurlijke bestemmingen:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Alpen (bergsporten) - Antillen (duiken) - Australië (rugzaktoerisme) <p>4. <u>Voorbeelden van culturele bestemmingen:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Indonesië - Thailand - Marokko - Turkije

AK/K7 Omgaan met natuurlijke hulpbronnen⁴

De kandidaat kan

- 1 de mogelijkheden van het gebruik van zoet water op aarde in relatie tot de draagkracht van de aarde beschrijven en verklaren

In dat verband kan hij/ zij

- 1 de werking van de lange en de korte kringloop van het water beschrijven en aangeven waar verdamping, condensatie en bevriezen optreedt
- 2 voorbeelden geven van verschillende soorten zoet water, zoals regenwater, rivierwater, smeltwater van gletsjers en grondwater en die plaatsen in de kringloop en de omvang ervan
- 3 verschillende functies en doelen waarvoor zoet water gebruikt wordt noemen:
  - daarbij onderscheidt hij/ zij het gebruik van water voor:
    - drinkwater en sanitatie
    - voedselproductie (landbouw en voedselverwerkende industrie)
    - natuur
- 4 het toenemend gebruik van zoet water verklaren en uitleggen hoe dit zich verhoudt tot de beschikbare en bruikbare voorraden:
  - daarbij betreft hij/ zij de ontwikkeling van:
    - bevolking
    - welvaart
    - technologie
    - toerisme
- 5 de effecten van het toenemend gebruik van zoet water in huishoudens, industrie en landbouw op de kwantiteit (tekorten) en kwaliteit (vervuiling) van zoet water beschrijven:
  - het gaat daarbij om problemen met betrekking tot:
    - verontreiniging
    - verdeling van water binnen en tussen landen
    - verdroging

- 2 grootschalige en kleinschalige maatregelen gericht op duurzaam gebruik van water beschrijven en verklaren

In dat verband kan hij/ zij

- de noodzaak beschrijven van duurzaam gebruik in huishoudens en wijken, gericht op besparing en duurzaam gebruik van zoet water
- de noodzaak beschrijven van maatregelen van waterleidingbedrijven en waterzuiveringsbedrijven en van internationale samenwerking, gericht op de aanpak van problemen met water

- 3 maatregelen gericht op de aanpak van problemen met betrekking tot de kwantiteit van zoet water tussen regio's vergelijken

Het gaat hierbij om

- 1 vergelijkingen tussen twee of meer natte landen, bijvoorbeeld een rijk land als Nederland en een arm land als Bangladesh:
  - hij/ zij betreft daarbij problemen zoals vermeld in 1.4 en 1.5 en maatregelen zoals vermeld in 2.1 en 2.2
- 2 vergelijkingen tussen twee of meer droge landen, bijvoorbeeld een rijk land als Australië en een arm land in de Sahelzone:
  - hij/ zij betreft daarbij problemen zoals vermeld in 1.4 en 1.5 en de maatregelen zoals vermeld in 2.1 en 2.2

---

⁴ Dit thema wordt altijd in samenhang met exameneenheid K3 "Leervaardigheden in het vak Aardrijkskunde" geëxamineerd.

2. Syllabus Aardrijkskunde KB

2a. Verdeling examinering CE/SE

Tabel:

Verdeling van de examenstof aardrijkskunde KB over centraal examen en schoolexamen

Exameneenheden		K	CE	moet op SE	mag op SE
AK/K/1	Oriëntatie op leren en werken	X		K	
AK/K/2	Basisvaardigheden	X		K	
AK/K/3	Leervaardigheden in het vak aardrijkskunde	X	K	K	
AK/K/4	Leefbaarheid en zorg in stedelijke en landelijke gebieden	X		K	
AK/K/5	De Nederlanders en hun vakantiebestemmingen	X	K		K
AK/K/6	Migratie en de multiculturele samenleving	X		K	
AK/K/7	Omgaan met natuurlijke hulpbronnen	X	K		K
AK/K/8	Internationalisering van de kleding- en schoenenmarkten	X		K	
AK/K/9	Transport en infrastructuur	X		K	

2b. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE

AK/K/3 Leervaardigheden in het vak aardrijkskunde⁵

De kandidaat beheerst een aantal strategische vaardigheden die bijdragen tot de ontwikkeling van het eigen leervermogen.

De kandidaat kan

1 verschillende typen aardrijkskundige vragen herkennen en eventueel zo zelfstandig mogelijk formuleren

In dat verband kan hij/ zij

- onderscheid maken in vragen naar beschrijving, verklaring, waardering en voorspelling

2 de principes en procedures die kenmerkend zijn voor de werkwijzen van het vak aardrijkskunde, zo zelfstandig mogelijk hanteren bij de bestudering van gebieden, aardrijkskundige verschijnselen en vraagstukken

In dat verband kan hij/ zij

- veranderen van schaalniveau door in- en uit te zoomen
- verschijnselen in verschillende gebieden met elkaar vergelijken en gebieden met elkaar vergelijken op basis van verschijnselen
- gebieden en verschijnselen indelen in respectievelijk deelgebieden en deelverschijnselen
- aantonen dat gebieden en verschijnselen deel uit maken van een groter geheel
- samenhangen tussen gebieden en tussen verschijnselen aangeven
- onderscheid maken in de dimensies:
  - sociaal-politiek
  - cultureel
  - economisch
  - ecologisch/ fysisch-biologisch

3 bij gegeven of zelf geformuleerde aardrijkskundige vragen informatie verwerven

In dat verband kan hij/ zij

- bepalen welke (soort) informatie nodig is
- geschikte informatiebronnen kiezen
- informatiebronnen selecteren en daaruit relevante informatie selecteren

Daartoe kan hij/ zij zo zelfstandig mogelijk de volgende informatiebronnen gebruiken

- de waarneembare werkelijkheid door in het kader van veldwerk waarnemingen te verrichten, te observeren, te enquêteren, te interviewen en te registreren
- algemene en vakliteratuur, met teksten, kaarten en cartogrammen, luchtfoto's, en satellietbeelden, tabellen, grafieken en diagrammen
- informatie- en communicatietechnologie waaronder simulaties, geautomatiseerde gegevensbestanden en telematica

4 zelf verzamelde of aangereikte aardrijkskundige informatie verwerken

In dat verband kan hij/ zij

- gegevens ordenen, vergelijken en zo nodig bewerken
- aangereikte informatie beoordelen op bruikbaarheid, betrouwbaarheid en representativiteit
- gegevens analyseren en een beredeneerde conclusie en/ of een
- beargumenteerd standpunt formuleren

---

⁵ Deze exameneenheid wordt altijd in samenhang met inhoud van de exameneenheden K4 t/m K9 geëxamineerd.
syllabus aardrijkskunde vmbo centraal examen 2011

5 resultaten van een leeractiviteit overdragen aan anderen

In dat verband kan hij/ zij

- een verslag van beperkte omvang schrijven als basis voor een schriftelijke, mondelinge of audiovisuele presentatie
- een geëigend medium kiezen en gebruiken, rekening houdend met doel, doelgroep en randvoorwaarden als beschikbare tijd en middelen

6 gebruik maken van kaart, atlas, luchtfoto's en satellietbeelden, in gedrukte vorm en digitale vorm, bij de bestudering van gebieden, aardrijkskundige verschijnselen, vraagstukken en processen

In dat verband kan hij/ zij

- gebruik maken van (geautomatiseerde) zoeksystemen
- verschillende soorten kaarten herkennen en gebruiken, onder andere topografische kaarten, overzichtskaarten, thematische kaarten
- luchtfoto's en satellietbeelden herkennen en met kaarten vergelijken
- de vaardigheden kaartlezen, kaartanalyse en kaartinterpretatie toepassen:
- plaatsen, aardrijkskundige verschijnselen en gebieden lokaliseren met behulp van functionele topografie
- met behulp van verzamelde of aangereikte gegevens eenvoudige kaarten maken
- in toetsituaties gebruik maken van de atlas

7 gebruik maken van informatie- en communicatietechnologie bij de bestudering van gebieden, aardrijkskundige verschijnselen, vraagstukken en processen

In dat verband kan hij/ zij

- geautomatiseerde zoeksystemen in bibliotheken, mediatheken en telecommunicatieprogramma's gebruiken
- eenvoudige geautomatiseerde gegevensbestanden raadplegen
- gegevens bewerken met behulp van eenvoudige tekstverwerkings-, reken-, spreadsheet- en (carto)grafische programma's
- eenvoudige simulatieprogramma's gebruiken

8 enkele eenvoudige onderzoekjes van beperkte omvang uitvoeren, over thematieken die aansluiten bij de inhoud van de exameneenheden K4 t/m K9

AK/K/5 De Nederlanders en hun vakantiebestemmingen⁶

De kandidaat kan

1 het vakantiegedrag van de Nederlanders beschrijven en verklaren

In dat verband kan hij/ zij

- 1 verschillende vormen van recreatie en toerisme beschrijven en herkennen en daarbij onderscheid maken naar:
  - duur (dagtrips en dagrecreatie versus vakantiereizen, korte en lange vakanties, weekend- en midweekarrangement)
  - seizoen (zomer- en wintertoerisme, zon- c.q. strandvakantie, sneeuw- c.q. skivakantie, hoog-, laag- en dubbelseizoen)
  - schaal (groot- versus kleinschalig toerisme, elite⁷- versus massatoerisme)
  - activiteiten (actieve versus passieve vakantie, sportieve-, culturele- en natuurvakantie, stedentrip)
- 2 recente trends in het vakantiegedrag van Nederlanders⁸ beschrijven en verklaren:
  - het betreft de volgende ontwikkelingen:
    - seizoensverruiming
    - meerdere vakanties per jaar
    - toename van vakantiereizen naar verre bestemmingen (buiten Europa)
    - toename van vakanties met een exclusief, actief, avontuurlijk en/ of duurzaam karakter
  - het betreft de volgende verklarende factoren:
    - economische ontwikkelingen (toename van welvaart en vrije tijd)
    - demografische ontwikkelingen (toename van het aandeel ouderen in de bevolking)
    - ontwikkelingen in verkeer en vervoer (massaler, goedkoper en verder weg)
    - politieke ontwikkelingen (meer aandacht voor kwetsbaarheid voor aanslagen en veiligheid)
- 3 relaties leggen tussen de verschillende toeristische activiteiten en kenmerken van de vakantiebestemmingen:
  - daarbij betreft hij/ zij:
    - natuurlijke kenmerken (klimaat en landschap)
    - sociaal-culturele kenmerken (culturele bezienswaardigheden en bevolking)
    - toeristische voorzieningen (infrastructuur, dienstverlening, veiligheid)
    - bereikbaarheid (infrastructuur, vervoersmiddelen)

2 een aantal belangrijke vakantiebestemmingen van Nederlanders beschrijven en een relatie leggen met de kenmerken van vakantiegangers

In dat verband kan hij/ zij

- 1 belangrijke vakantiegebieden in Nederland, in Europa en daarbuiten lokaliseren en typeren
  - het betreft de belangrijkste toeristische bestemmingen in Nederland:
    - de Nederlandse kust (Zuidwest Nederland, de Hollandse kust, de Waddeneilanden)
    - Drente
    - de Veluwe
    - Zuid Limburg
  - het betreft de volgende Europese bestemmingen:
    - Oostenrijk als voorbeeld van een toeristisch berggebied
    - Spanje als voorbeeld van een Zuid Europees vakantiegebied
  - het betreft voorbeelden van verre toeristische bestemmingen buiten Europa die aantrekkelijk zijn vanwege:
    - cultuur
    - natuur
    - avontuur

⁶ Dit thema wordt altijd in samenhang met exameneenheid K3 "Leervaardigheden in het vak Aardrijkskunde" geëxamineerd.

⁷ Het gaat hier om bijzondere, dure en dure bestemmingen.

⁸ Het gaat om ontwikkelingen in de laatste 10 tot 20 jaren.

- het gaat om typering van de gebieden ten aanzien van:
    - ligging (met name topografie⁹)
    - natuurlijke kenmerken (klimaat¹⁰ en landschap)
    - sociaal-culturele kenmerken (culturele bezienswaardigheden en bevolking)
    - toeristische voorzieningen (infrastructuur, voorzieningen, veiligheid)
    - bereikbaarheid (infrastructuur, vervoersmiddelen)
    - het stadium van toeristische ontwikkeling waarin het gebied zich bevindt
  - 2 de belangrijkste kenmerken van de groepen vakantiegangers typeren:
    - het gaat om:
      - een globale beschrijving naar leeftijd, inkomen, gezinssamenstelling en sociale status
      - een typering van het soort vakantie naar duur, seizoen, schaal en soort activiteiten (zie 1.1)
  - 3 verbanden leggen tussen de kenmerken van vakantiegebieden (zie 2.1), de bezoekende vakantiegangers (zie 2.2) en de soort vakantie (zie 1.1):
    - het gaat om:
      - uitleggen welke soort vakantiegebieden welke soorten vakantiegangers aantrekken en wat voor activiteiten zij daar vooral ondernemen
      - in toeristisch promotiemateriaal herkennen om wat voor soort vakantiegebied het gaat en op welke soort vakantiegangers het gebied zich richt
- 3 de gevolgen van (massa)toerisme in vakantiegebieden waar veel Nederlanders komen, beschrijven en verklaren en maatregelen beoordelen
- 1 het gaat om de volgende toeristische bestemmingen:
    - de Nederlandse kust
    - Oostenrijk als voorbeeld van een toeristisch Europees berggebied
    - de Costa del Sol als voorbeeld van een toeristische bestemming aan de Spaanse kust
    - een buiten-Europese bestemming voor (massa)toerisme¹¹
  - 2 het gaat om gevolgen op het terrein van:
    - natuur en milieu (aantasting van flora & fauna en het landschap, bodemerosie, water- lucht- en bodemvervuiling)¹²
    - cultuur en maatschappij (veranderingen op het terrein van opvattingen, gedrag, en consumptiepatroon)
    - economie (veranderingen in de samenstelling van de beroepsbevolking, inkomens en inkomensverdeling, seizoenswerk en seizoenswerkloosheid)
    - ruimtelijke inrichting (ontsluiting middels infrastructuur, toeristische voorzieningen als horeca en skipistes, betonkust, soort bebouwing, horizonvervuiling, bouwen op risicovolle plekken)
  - 3 het gaat om maatregelen om nadelige gevolgen te voorkomen dan wel te verminderen:
    - hierbij moet duidelijk worden dat de voorgestelde maatregel bij het probleem en bij de betreffende plaats of het betreffende gebied past
  - 4 een beoordeling van een maatregel moet verwijzen naar een criterium of norm op grond waarvan de uitspraak wordt gedaan, bijvoorbeeld ontleend aan natuur (duurzaamheid), cultuur (gelijkwaardigheid, tolerantie) of economie (efficiëntie)

⁹ Het gaat om topografische kennis als referentiekader; het betreft zowel de algemene- als toeristische topografie van de betreffende gebieden. De meest basale topografie van de genoemde gebieden is opgenomen in bijlage 1. Op kaartjes op het centraal examen wordt ook referentietopografie opgenomen.

¹⁰ Het gaat enkel om de kenmerken van de klimaten, niet om het klimaatsysteem en ook niet om verklaringen van klimaatskenmerken. Zie: Grote Bosatlas (52) kaart 182 / Basis Bosatlas kaart 115E

¹¹ Te denken valt aan: Bali (Indonesië), Cancún (Mexico), Phuket (Thailand). Zie verder bijlage 1.

¹² Een manier om de belasting van het milieu door vakantie reizen uit te drukken is de 'ecologische voetafdruk'. Een nadere uitwerking treft u aan op: <http://www.dekleinearde.nl/index.htm>. Kies: 'vakantievoetafdruk'.

Bijlage 1: **Topografie bij de exameneenheid 'De Nederlanders en hun vakantiebestemmingen' voor het centraal examen vanaf 2009.**

<p>Nederland:</p> <p>8. <u>Nederlandse kust:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Bergen - Castricum - Egmond aan Zee - Zandvoort - Noordwijk - Scheveningen - Hoek van Holland - Noordzee <p>Steden met attracties bij slecht weer:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Alkmaar - Haarlem - Amsterdam - Leiden - Den Haag <p>9. <u>Waddengebied:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Texel - Vlieland - Terschelling - Ameland - Schiermonnikoog - Waddenzee <p>Plaatsen met een veerdienst:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Den Helder - Harlingen - Holwerd - Lauwersoog <p>10. <u>Drente</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Assen - Emmen 	<p>11. <u>Veluwe en Veluwerand</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Arnhem - Apeldoorn - Harderwijk - Veluwemeer <p>12. <u>Deltagebied</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Walcheren - Vlissingen - Middelburg - Port Zélande - Renesse - Burgh-Haamstede - Oosterschelde - Westerschelde - Grevelingen - Veerse Meer <p>13. <u>West- en Midden Brabant</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Kaatsheuvel - Loonse- en Drunense Duinen <p>14. <u>Zuid-Limburg</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Valkenburg - Maastricht <p>8. <u>Luchthavens</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Schiphol - Rotterdam - Eindhoven - Twente
--	--

<p>Europese vakantiegebieden:</p> <p>3. <u>Oostenrijkse Alpen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Lech - Tirol - Innsbrück - Kitzbühl - Zell am See 	<p>4. <u>Spaanse Costa's:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Costa Brava: <ul style="list-style-type: none"> Barcelona Lloret de Mar - Costa del Sol: <ul style="list-style-type: none"> Torremolinos Málaga (luchthaven) Granada Sevilla
--	---

<p>Buiten-Europese bestemmingen:</p> <p>2. <u>Voorbeelden van natuurbestemmingen:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Kenia - Tanzania - Zuid-Afrika - Canada - USA <p>2. <u>Voorbeelden bestemmingen met duurzaam toerisme:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Costa Rica - Antarctica <p>5. <u>Voorbeelden van zonbestemmingen:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Margarita - Canarische Eilanden 	<p>3. <u>Voorbeelden van avontuurlijke bestemmingen:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Alpen (bergsporten) - Antillen (duiken) - Australië (rugzaktoerisme) <p>4. <u>Voorbeelden van culturele bestemmingen:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Indonesië - Thailand - Marokko - Turkije - China - Mexico - Peru - Egypte
---	---

AK/K/7 Omgaan met Natuurlijke hulpbronnen¹³

De kandidaat kan

- 1 de mogelijkheden van het gebruik van zoet water op aarde in relatie tot de draagkracht van de aarde beschrijven, verklaren en beoordelen¹⁴

In dat verband kan hij/zij

- 1 de kringloop van het water beschrijven, herkennen en verklaren:
  - het gaat hierbij om:
    - de verschillen tussen de lange en de korte kringloop van het water, waaronder verschillen in doorstromingsnelheid
    - de processen in de dampkring, zoals verdamping en condensatie
    - de verbanden tussen de onderdelen van de lange en korte kringloop van het water
    - de verschillende neerslagvormen
    - het optreden van infiltratiewater en afwatering
    - de verschillen in de kringloop van gebieden met een droog klimaat en gebieden met een nat klimaat
- 2 de aard en omvang van verschillende bronnen van zoet water beschrijven, herkennen en verklaren:
  - het gaat hierbij om:
    - wat nuttige neerslag is en waar de beschikbare voorraad zoet water op aarde van afhankelijk is
    - de indeling van rivieren op grond van de herkomst van het water en daarbij het onderscheid tussen een gletsjerrivier, een regenrivier en een gemengde rivier
    - de onderdelen en de kenmerken van een rivierstelsel, zoals stroomgebied, waterscheiding, bovenloop, middenloop en benedenloop;
    - de drie boven genoemde onderdelen kunnen plaatsen in het model van de kringloop van het water en in gegeven voorbeelden
- 3 verschillende functies en doelen, waarvoor zoet water gebruikt wordt, beschrijven, verklaren en herkennen:
  - het gaat hierbij om:
    - voorbeelden van het gebruik van water door huishoudens voor drinkwater en sanitair
    - voorbeelden van het gebruik van zoet water in de landbouw bij irrigatie
    - voorbeelden van het verbruik en gebruik van zoet water in de industrie
- 4 het toenemend gebruik van zoet water uitleggen en verklaren hoe dit zich verhoudt tot de beschikbare en bruikbare voorraden:
  - het gaat hierbij om:
    - de invloed van de ontwikkeling van de bevolking, welvaart en welzijn en van het toerisme op het gebruik van zoet water
    - de invloed van het gebruik van zoet water op de beschikbare (kwantiteit) en bruikbare voorraden (kwaliteit)
- 5 de effecten van het toenemend gebruik van zoet water in huishoudens, industrie en landbouw op de kwantiteit en de kwaliteit van zoet water binnen en tussen landen beschrijven, verklaren en beoordelen:
  - het gaat hierbij om de relatie tussen het toenemend gebruik van zoet water en:
    - de effecten daarvan op verontreiniging
    - de verdeling van water binnen en tussen landen
    - de verdroging, de verzilting en de overlast
    - de effecten van drainage en bemaling in de landbouw
    - de effecten van stuwdammen en stuwmeren op de waterhuishouding
    - de effecten van het gebruik van drinkwater in toeristische gebieden

¹³ Dit thema wordt altijd in samenhang met exameneenheid K3 "Leervaardigheden in het vak Aardrijkskunde" geëxamineerd.

¹⁴ De eindtermen 1 en 2 zijn thematisch van aard maar worden zo veel mogelijk in een ruimtelijke context afgevraagd, aangekleed met kaarten en ander bronnenmateriaal.

2 grootschalige en kleinschalige maatregelen gericht op duurzaam gebruik van water beschrijven, verklaren en beoordelen¹⁵

In dat verband kan hij/ zij

- 1 de effecten van kleinschalige maatregelen op lokale schaal, gericht op besparingen en duurzaam gebruik van zoet water, beschrijven en beoordelen:
  - het gaat hierbij om:
    - de effecten van in verhouding tot de draagkracht van de lokale bevolking en van het milieu
    - oplossingen op het gebied van duurzaam watergebruik zoals grijs water en wadi's in woonwijken
- 2 de effecten van grootschalige maatregelen op regionale, nationale en internationale schaal, gericht op de aanpak van problemen met water, beschrijven en beoordelen:
  - het gaat hierbij om:
    - de wijze waarop waterschappen in Nederland zorg dragen voor een goed kwalitatief en kwantitatief waterbeheer
    - de effecten van maatregelen op regionale schaal op het gebied van rioleringen en waterzuiveringsinstallaties
    - de effecten van maatregelen op nationale schaal op het gebied van infiltratiegebieden, spaarbekkens, overloop- en opvanggebieden

3 de verschillen in kwantiteit en kwaliteit van zoet water en maatregelen gericht op duurzaam gebruik van zoet water tussen regio's vergelijken

In dat verband kan hij/ zij

- 1 overeenkomsten en verschillen tussen regio's voor wat betreft problemen met betrekking tot de kwaliteit en kwantiteit van zoet water beschrijven en verklaren
- 2 maatregelen gericht op de aanpak van problemen met betrekking tot de kwantiteit van zoet water tussen regio's vergelijken en beoordelen:
  - het gaat hierbij om:
    - voorbeelden van de invloed van het broeikaseffect op onderdelen van de kringloop van het water
    - vergelijkingen tussen twee of meer natte landen, bijvoorbeeld een rijk land als Nederland en een arm land als Bangladesh:
    - hij/ zij betreft daarbij problemen zoals vermeld in 1.4 en 1.5 en maatregelen zoals vermeld in 2.1 en 2.2, het belang van delta's, alsmede de invloed van moessons en cyclonen¹⁶
    - vergelijkingen tussen twee of meer droge landen, bijvoorbeeld een rijk land als Australië en een arm land in de Sahelzone:
    - hij/ zij betreft daarbij problemen zoals vermeld in 1.4 en 1.5 en de maatregelen zoals vermeld in 2.1 en 2.2

---

¹⁵ De eindtermen 1 en 2 zijn thematisch van aard maar worden zo veel mogelijk in een ruimtelijke context afgevraagd. De ruimtelijke context wordt zo nodig aangekleed met kaarten en ander bronmateriaal.

¹⁶ Verklaringen voor het ontstaan van moessons en cyclonen worden niet gevraagd.

3. Syllabus Aardrijkskunde GT

3a. Verdeling examinering CE/SE

Tabel:

Verdeling van de examenstof aardrijkskunde GT over centraal examen en schoolexamen

Exameneenheden		GT	CE	moet op SE	mag op SE
AK/K/1	Oriëntatie op leren en werken	X		GT	
AK/K/2	Basisvaardigheden	X		GT	
AK/K/3	Leervaardigheden in het vak aardrijkskunde	X	GT	GT	
AK/K/4	Leefbaarheid en zorg in stedelijke en landelijke gebieden	X		GT	
AK/K/5	De Nederlanders en hun vakantiebestemmingen	X	GT		GT
AK/K/6	Migratie en de multiculturele samenleving	X		GT	
AK/K/7	Omgaan met natuurlijke hulpbronnen	X	GT		GT
AK/K/8	Internationalisering van de kleding- en schoenenmarkten	X		GT	
AK/K/9	Transport en infrastructuur	X		GT	
AK/V/1	Vraag en aanbod in de zorgsector	X			GT
AK/V/2	Beelden van vakantiegebieden	X	GT		GT
AK/V/3	Vluchtelingen in Nederland	X			GT
AK/V/4	Omgaan met de natuurlijke hulpbron energie	X	GT		GT
AK/V/5	Internationalisering van de voedselproductie	X			GT
AK/V/6	Transport in een ontwikkelingsland	X			GT
AK/V/7	Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie	X		GT	
AK/V/8	Vaardigheden in samenhang	X		GT	

3b. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE

AK/K/3 Leervaardigheden in het vak aardrijkskunde¹⁷

De kandidaat beheerst een aantal strategische vaardigheden die bijdragen tot de ontwikkeling van het eigen leervermogen.

De kandidaat kan

- 1 verschillende typen aardrijkskundige vragen herkennen en eventueel zo zelfstandig mogelijk formuleren

In dat verband kan hij/ zij

- onderscheid maken in vragen naar beschrijving, verklaring, waardering en voorspelling

- 2 de principes en procedures die kenmerkend zijn voor de werkwijzen van het vak aardrijkskunde, zo zelfstandig mogelijk hanteren bij de bestudering van gebieden, aardrijkskundige verschijnselen en vraagstukken

In dat verband kan hij/ zij

- veranderen van schaalniveau door in- en uit te zoomen
- verschijnselen in verschillende gebieden met elkaar vergelijken en gebieden met elkaar vergelijken op basis van verschijnselen
- gebieden en verschijnselen indelen in respectievelijk deelgebieden en deelverschijnselen
- aantonen dat gebieden en verschijnselen deel uit maken van een groter geheel
- samenhangen tussen gebieden en tussen verschijnselen aangeven
- onderscheid maken in de dimensies:
  - sociaal-politiek
  - cultureel
  - economisch
  - ecologisch/ fysisch-biologisch

- 3 bij gegeven of zelf geformuleerde aardrijkskundige vragen informatie verwerven

In dat verband kan hij/ zij

- bepalen welke (soort) informatie nodig is
- geschikte informatiebronnen inventariseren
- informatiebronnen selecteren en daaruit relevante informatie selecteren

Daartoe kan hij/ zij zo zelfstandig mogelijk de volgende informatiebronnen gebruiken

- de waarneembare werkelijkheid door in het kader van veldwerk waarnemingen te verrichten, te observeren, te enquêteren, te interviewen en te registreren
- algemene en vakliteratuur, met teksten, kaarten en cartogrammen, luchtfoto's en satellietbeelden, tabellen, grafieken en diagrammen
- informatie- en communicatietechnologie waaronder simulaties, geautomatiseerde gegevensbestanden en telematica

---

¹⁷ Deze exameneenheid wordt altijd in samenhang met inhouden uit de exameneenheden K4 t/m K9 geëxamineerd.
syllabus aardrijkskunde vmbo centraal examen 2011

4 zelf verzamelde of aangereikte aardrijkskundige informatie verwerken

In dat verband kan hij/ zij

- gegevens ordenen, vergelijken en zo nodig bewerken
- aangereikte informatie beoordelen op bruikbaarheid, betrouwbaarheid en representativiteit
- gegevens analyseren en een beredeneerde conclusie en/ of een
- beargumenteerd standpunt formuleren

5 resultaten van een leeractiviteit overdragen aan anderen

In dat verband kan hij/ zij

- een verslag van beperkte omvang schrijven als basis voor een schriftelijke, mondelinge of audiovisuele presentatie
- een geëigend medium kiezen en gebruiken, rekening houdend met doel, doelgroep en randvoorwaarden als beschikbare tijd en middelen

6 gebruik maken van kaart, atlas, luchtfoto's en satellietbeelden, in gedrukte vorm en digitale vorm, bij de bestudering van gebieden, aardrijkskundige verschijnselen, vraagstukken en processen

In dat verband kan hij/ zij

- gebruik maken van (geautomatiseerde) zoeksystemen
- verschillende soorten kaarten herkennen en gebruiken, onder andere topografische kaarten, overzichtskaarten, thematische kaarten
- luchtfoto's en satellietbeelden herkennen en met kaarten vergelijken
- de vaardigheden kaartlezen, kaartanalyse en kaartinterpretatie toepassen:
  - plaatsen, aardrijkskundige verschijnselen en gebieden lokaliseren met behulp van functionele topografie
  - met behulp van verzamelde of aangereikte gegevens eenvoudige kaarten maken
  - in toetsituaties gebruik maken van de atlas

7 gebruik maken van informatie- en communicatietechnologie bij de bestudering van gebieden, aardrijkskundige verschijnselen, vraagstukken en processen

In dat verband kan hij/ zij

- geautomatiseerde zoeksystemen in bibliotheken, mediatheken en telecommunicatieprogramma's gebruiken
- eenvoudige geautomatiseerde gegevensbestanden raadplegen
- gegevens bewerken met behulp van eenvoudige tekstverwerkings-, reken-, spreadsheet- en (carto)grafische programma's
- eenvoudige simulatieprogramma's gebruiken

8 enkele eenvoudige onderzoekjes van beperkte omvang uitvoeren, over thematieken die aansluiten bij de inhoud van de exameneenheden K4 t/m K9 en het verrijkingsdeel

AK/K/5 De Nederlanders en hun vakantiebestemmingen¹⁸

De kandidaat kan

1 het vakantiegedrag van de Nederlanders beschrijven en verklaren

In dat verband kan hij/ zij

- 1 verschillende vormen van recreatie en toerisme beschrijven en herkennen en daarbij onderscheid maken naar:
  - duur (dagtrips en dagrecreatie versus vakantie-reizen, korte en lange vakanties, weekend- en midweekarrangement)
  - seizoen (zomer- en wintertoerisme, zon- c.q. strandvakantie, sneeuw- c.q. skivakantie, hoog-, laag- en dubbelseizoen)
  - schaal (groot- versus kleinschalig toerisme, elite- versus massatoerisme)
  - activiteiten (actieve versus passieve vakantie, sportieve-, culturele- en natuurvakantie, stedentrip)
- 2 recente trends in het vakantiegedrag van Nederlanders¹⁹ beschrijven en verklaren:
  - het betreft de volgende ontwikkelingen:
    - seizoensverruiming
    - meerdere vakanties per jaar
    - toename van vakantie-reizen naar verre bestemmingen (buiten Europa)
    - toename van vakanties met een exclusief, actief, avontuurlijk en/ of duurzaam karakter
  - het betreft de volgende verklarende factoren:
    - economische ontwikkelingen (toename van welvaart en vrije tijd)
    - demografische ontwikkelingen (toename van het aandeel ouderen in de bevolking)
    - ontwikkelingen in verkeer en vervoer (massaler, goedkoper en verder weg)
    - politieke ontwikkelingen (meer aandacht voor kwetsbaarheid voor aanslagen en veiligheid)
- 3 relaties leggen tussen de verschillende toeristische activiteiten en kenmerken van de vakantiebestemmingen:
  - daarbij betreft hij/ zij:
    - natuurlijke kenmerken (klimaat en landschap)
    - sociaal-culturele kenmerken (culturele bezienswaardigheden en bevolking)
    - toeristische voorzieningen (infrastructuur, dienstverlening, veiligheid)
    - bereikbaarheid (infrastructuur, vervoersmiddelen)

2 een aantal belangrijke vakantiebestemmingen van Nederlanders beschrijven en een relatie leggen met de kenmerken van vakantiegangers

In dat verband kan hij/zij

- 1 belangrijke vakantiegebieden in Nederland, in Europa en daarbuiten lokaliseren en typeren:
  - het betreft de belangrijkste toeristische bestemmingen in Nederland:
    - de Nederlandse kust (Zuidwest Nederland, de Hollandse kust, de Waddeneilanden)
    - Drente
    - de Veluwe
    - Zuid Limburg
  - het betreft de volgende Europese bestemmingen:
    - Oostenrijk als voorbeeld van een toeristisch berggebied
    - Spanje als voorbeeld van een Zuid Europees vakantie-land
  - het betreft voorbeelden van verre toeristische bestemmingen buiten Europa die aantrekkelijk zijn vanwege:
    - cultuur
    - natuur
    - avontuur

¹⁸ Dit thema wordt altijd in samenhang met exameneenheid K3 "Leervaardigheden in het vak Aardrijkskunde" geëxamineerd.

¹⁹ Het gaat om ontwikkelingen in de laatste 10 tot 20 jaren.

- het gaat om typering van de gebieden ten aanzien van:
    - ligging (met name topografie²⁰)
    - natuurlijke kenmerken (klimaat²¹ en landschap)
    - sociaal-culturele kenmerken (culturele bezienswaardigheden en bevolking)
    - toeristische voorzieningen (infrastructuur, dienstverlening, veiligheid)
    - bereikbaarheid (infrastructuur, verkeersmiddelen)
    - het stadium van toeristische ontwikkeling waarin het gebied zich bevindt
  - 2 de belangrijkste kenmerken van de groepen vakantiegangers typeren:
    - het gaat om:
      - een globale beschrijving naar leeftijd, inkomen, gezinssamenstelling en sociale status
      - een typering van het soort vakantie naar duur, seizoen, schaal en soort activiteiten (zie 1.1)
  - 3 verbanden leggen tussen de kenmerken van vakantiegebieden (zie 2.1), de bezoekende vakantiegangers (zie 2.2) en de soort vakantie (zie 1.1):
    - het gaat om:
      - uitleggen welke soort vakantiegebieden welke soorten vakantiegangers aantrekken en wat voor activiteiten zij daar vooral ondernemen
      - in toeristisch promotiemateriaal herkennen om wat voor soort vakantiegebied het gaat en op welke soort vakantiegangers het gebied zich richt
- 3 de gevolgen van (massa)massatoerisme in vakantiegebieden waar veel Nederlanders komen, beschrijven en verklaren en maatregelen beoordelen
- 1 het gaat om de volgende toeristische bestemmingen:
    - de Nederlandse kust
    - Oostenrijk als voorbeeld van een toeristisch Europees berggebied
    - de Costa del Sol als voorbeeld van een toeristische bestemming aan de Spaanse kust
    - een buiten-Europese bestemming voor massatoerisme²²
  - 2 het gaat om gevolgen op het terrein van:
    - natuur en milieu (aantasting van flora & fauna en landschap, bodemerosie, water- lucht- en bodemvervuiling)²³
    - cultuur en maatschappij (veranderingen op het terrein van opvattingen, gedrag en consumptiepatroon)
    - economie (veranderingen in de samenstelling van de beroepsbevolking, inkomens en inkomensverdeling, seizoenswerk en seizoenswerkloosheid)
    - ruimtelijke inrichting (ontsluiting middels infrastructuur, toeristische voorzieningen als horeca en skipistes, betonkust, soort bebouwing, horizonvervuiling, bouwen op risicovolle plekken)
  - 3 het gaat om maatregelen om nadelige gevolgen te voorkomen dan wel te verminderen:
    - hierbij moet een relatie worden gelegd tussen de effecten van de voorgestelde maatregel(en) en de kenmerken van het betreffende gebied
  - 4 een beoordeling van een maatregel moet verwijzen naar een criterium of norm op grond waarvan de uitspraak wordt gedaan, bijvoorbeeld ontleend aan natuur (duurzaamheid), cultuur (gelijkwaardigheid en tolerantie) of economie (efficiëntie)

²⁰ Het gaat om topografische kennis als referentiekader; het betreft zowel de algemene- als toeristische topografie van de betreffende gebieden. De meest basale topografie van de genoemde gebieden is opgenomen in bijlage 1. Op kaartjes op het centraal examen wordt ook referentietopografie opgenomen.

²¹ Het gaat enkel om de kenmerken van de klimaten, niet om het klimaatsysteem en ook niet omverklaringen van klimaatkenmerken. Zie: Grote Bosatlas (52) kaart 182 / Basis Bosatlas kaart 115E

²² Te denken valt aan: Bali (Indonesië), Cancún (Mexico), Phuket (Thailand). Zie verder bijlage 1.

²³ Een manier om de belasting van het milieu door vakantie reizen uit te drukken is de 'ecologische voetafdruk'. Een nadere uitwerking treft u aan op: <http://www.dekleinearde.nl/index.htm>. Kies: 'vakantievoetafdruk'.

Bijlage 1: **Topografie bij de exameneenheid 'De Nederlanders en hun vakantiebestemmingen' voor het centraal examen vanaf 2009**

<p>Nederland:</p> <p>15. <u>Nederlandse kust:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Bergen - Castricum - Egmond aan Zee - Zandvoort - Noordwijk - Scheveningen - Hoek van Holland - Noordzee <p>Steden met attracties bij slecht weer:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Alkmaar - Haarlem - Amsterdam - Leiden - Den Haag <p>16. <u>Waddengebied</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Texel - Vlieland - Terschelling - Ameland - Schiermonnikoog - Waddenzee <p>Plaatsen met een veerdienst:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Den Helder - Harlingen - Holwerd - Lauwersoog <p>17. <u>Drente</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Assen - Emmen 	<p>18. <u>Veluwe en Veluwerand</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Arnhem - Apeldoorn - Harderwijk - Veluwemeer <p>19. <u>Deltagebied</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Walcheren - Vlissingen - Middelburg - Port Zélande - Renesse - Burgh-Haamstede - Oosterschelde - Westerschelde - Grevelingen - Veerse Meer <p>20. <u>West- en Midden Brabant</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Kaatsheuvel - Loonse- en Drunense Duinen <p>21. <u>Zuid-Limburg</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Valkenburg - Maastricht <p>8. <u>Luchthavens</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Schiphol - Rotterdam - Eindhoven - Twente
---	--

<p>Europese vakantiegebieden:</p> <p>5. <u>Oostenrijkse Alpen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Lech - Tirol - Innsbrück - Kitzbuhel - Zell am See 	<p>6. <u>Spaanse Costa's:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Costa Brava: <ul style="list-style-type: none"> Barcelona Lloret de Mar Girona (luchthaven) - Costa del Sol: <ul style="list-style-type: none"> Torremolinos Málaga (luchthaven) Granada Sevilla
---	--

<p>Buiten-Europese bestemmingen:</p> <p>3. <u>Voorbeelden van natuurbestemmingen;</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Kenia - Tanzania - Zuid-Afrika - Canada - USA <p>2. <u>Voorbeelden bestemmingen met duurzaam toerisme:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Costa Rica - Antarctica <p>5. <u>Voorbeelden van zonbestemmingen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Margarita - Canarische Eilanden 	<p>3. <u>Voorbeelden van avontuurlijke bestemmingen:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Alpen (bergsporten) - Alaska (survival) - Antillen (duiken) - Australië (rugzaktoerisme) <p>4. <u>Voorbeelden van culturele bestemmingen:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Indonesië - Thailand - Marokko - Turkije - China - Mexico - Peru - Egypte
--	--

AK/K/7 Omgaan met Natuurlijke hulpbronnen²⁴

De kandidaat kan

- 1 de mogelijkheden van het gebruik van zoet water op aarde in relatie tot de draagkracht van de aarde beschrijven, verklaren en beoordelen²⁵

In dat verband kan hij/ zij

- 1 de kringloop van het water beschrijven, herkennen en verklaren:
  - het gaat hierbij om:
    - de verschillen tussen de lange en de korte kringloop van het water, waaronder verschillen in doorstromingsnelheid
    - de processen in de dampkring, zoals verdamping en condensatie
    - de verbanden tussen de onderdelen van de lange en korte kringloop van het water
    - de verschillende neerslagvormen
    - het optreden van infiltratiewater en afwatering
    - de verschillen in de kringloop van gebieden met een droog klimaat en gebieden met een nat klimaat
- 2 de aard en omvang van verschillende bronnen van zoet water beschrijven, herkennen en verklaren:
  - het gaat hierbij om:
    - wat nuttige neerslag is en waar de beschikbare voorraad zoet water op aarde van afhankelijk is
    - de indeling van rivieren op grond van de herkomst van het water en daarbij het onderscheid tussen een gletsjerrivier, een regenrivier en een gemengde rivier
    - de onderdelen en de kenmerken van een rivierstelsel, zoals stroomgebied, waterscheiding, bovenloop, middenloop en benedenloop
    - de drie boven genoemde onderdelen kunnen plaatsen in het model van de kringloop van het water en in gegeven voorbeelden
- 3 verschillende functies en doelen, waarvoor zoet water gebruikt wordt, beschrijven, verklaren en herkennen:
  - het gaat hierbij om:
    - voorbeelden van het gebruik van water door huishoudens voor drinkwater en sanitair
    - voorbeelden van het gebruik van zoet water in de landbouw bij verschillende vormen van irrigatie
    - voorbeelden van het verbruik en gebruik van zoet water in de industrie
- 4 het toenemend gebruik van zoet water uitleggen en verklaren hoe dit zich verhoudt tot de beschikbare en bruikbare voorraden:
  - het gaat hierbij om:
    - de invloed van de ontwikkeling van de bevolking, welvaart en welzijn en van het toerisme op het gebruik van zoet water
    - de invloed van het gebruik van zoet water op de beschikbare (kwantiteit) en bruikbare voorraden (kwaliteit)
- 5 de effecten van het toenemend gebruik van zoet water in huishoudens, industrie en landbouw op de kwantiteit en de kwaliteit van zoet water binnen en tussen landen beschrijven, verklaren en beoordelen:
  - het gaat hierbij om de relatie tussen het toenemend gebruik van zoet water en:
    - de effecten daarvan op verontreiniging
    - de verdeling van water binnen en tussen landen
    - de verdroging, de verzilting en de overlast
    - de effecten van drainage en bemaling in de landbouw
    - de effecten van stuwdammen en stuwmuren op de waterhuishouding
    - de effecten van het gebruik van drinkwater in toeristische gebieden

²⁴ Dit thema wordt altijd in samenhang met exameneenheid K3 "Leervaardigheden in het vak Aardrijkskunde" geëxamineerd.

²⁵ De eindtermen 1 en 2 zijn thematisch van aard maar worden zo veel mogelijk in een ruimtelijke context afgevraagd, aangekleed met kaarten en ander bronnenmateriaal.

2 grootschalige en kleinschalige maatregelen gericht op duurzaam gebruik van water beschrijven, verklaren en beoordelen²⁶

In dat verband kan hij/ zij

- 1 de effecten van kleinschalige maatregelen op lokale schaal, gericht op besparingen en duurzaam gebruik van zoet water, beschrijven en beoordelen:
  - het gaat hierbij om:
    - effecten in verhouding tot de draagkracht van de lokale bevolking en het milieu
    - oplossingen op het gebied van duurzaam watergebruik zoals grijs water en wadi's in woonwijken
- 2 de effecten van grootschalige maatregelen op regionale, nationale en internationale schaal, gericht op de aanpak van problemen met water, beschrijven en beoordelen:
  - het gaat hierbij om:
    - de wijze waarop waterschappen in Nederland zorg dragen voor een goed kwalitatief en kwantitatief waterbeheer
    - de effecten van maatregelen op regionale schaal op het gebied van rioleringen en waterzuiveringsinstallaties
    - de effecten van maatregelen op nationale schaal op het gebied van infiltratiegebieden, spaarbekkens, overloop- en opvanggebieden
    - de effecten van maatregelen op internationale schaal op het gebied van kanalisatie van rivieren

3 de verschillen in kwantiteit en kwaliteit van zoet water en maatregelen gericht op duurzaam gebruik van zoet water tussen regio's vergelijken

In dat verband kan hij/ zij

- 1 overeenkomsten en verschillen tussen regio's voor wat betreft problemen met betrekking tot de kwaliteit en kwantiteit van zoet water beschrijven en verklaren
- 2 maatregelen gericht op de aanpak van problemen met betrekking tot de kwantiteit van zoet water tussen regio's vergelijken en beoordelen:
  - het gaat hierbij om:
    - voorbeelden van de invloed van het broeikas-effect op onderdelen van de kringloop van het water
    - vergelijkingen tussen twee of meer natte landen, bijvoorbeeld een rijk land als Nederland en een arm land als Bangladesh:
      - hij/ zij betreft daarbij problemen zoals vermeld in 1.4 en 1.5 en maatregelen zoals vermeld in 2.1 en 2.2, het belang van delta's, alsmede de invloed van moessons en cyclonen²⁷
    - vergelijkingen tussen twee of meer droge landen, bijvoorbeeld een rijk land als Australië en een arm land in de Sahelzone:
      - hij/ zij betreft daarbij problemen zoals vermeld in 1.4 en 1.5 en de maatregelen zoals vermeld in 2.1 en 2.2

²⁶ De eindtermen 1 en 2 zijn thematisch van aard maar worden zo veel mogelijk in een ruimtelijke context afgevraagd. De ruimtelijke context wordt zo nodig aangekleed met kaarten en ander bronmateriaal.

²⁷ Verklaringen voor het ontstaan van moessons en cyclonen worden niet gevraagd.

AK/V/2 Beelden van vakantiegebieden²⁸

- 1 de kandidaat kan beelden in toeristische voorlichting, van belangrijke vakantiegebieden waar veel Nederlanders naar toe gaan, beoordelen

In dat verband kan hij/ zij

- 1 geografische kenmerken van een vakantiegebied beschrijven en herkennen in het bijzonder:
  - de absolute en relatieve ligging:
    - het gaat hierbij om:
      - de lengteligging en de relatie met tijdzones
      - de breedteligging en de relatie met klimaatzones
      - de relatieve ligging ten opzichte van Nederland uitgedrukt in reistijd en reiskosten
  - bevolkingskenmerken op het terrein van:
    - cultuur (taal, godsdienst, toedelen aan een van de grote cultuurgebieden²⁹)
    - demografie (omvang, opbouw naar leeftijd en geslacht, groei van de bevolking)
    - economie (globale verdeling van de beroepsbevolking over de sectoren en het aandeel van toerisme daarin, groei van het inkomen per hoofd en de koopkracht, o.a. in vergelijking met Nederland)
    - politiek (situatie betreffende democratie en mensenrechten³⁰)
  - gebiedskenmerken op het niveau van fysisch milieu en ruimtelijke inrichting:
    - het gaat om:
      - een typering van het klimaat³¹
      - een globale typering van het landschap en de manier waarop dat is ingericht
- 2 beelden van een vakantiegebied in toeristisch voorlichtings- en promotiemateriaal vergelijken met de geografische kenmerken van dat vakantiegebied (zie 1.1)
- 3 beelden van een vakantiegebied aan de hand van de geografische kenmerken van dat gebied (zie 1.1) beoordelen op volledigheid en juistheid³²

²⁸ Dit thema wordt altijd in samenhang met exameneenheid K3 "Leervaardigheden in het vak Aardrijkskunde" geëxamineerd.

²⁹ We gaan hier uit van de indeling in grote cultuurgebieden zoals weergegeven op kaart 'Cultuurgebieden', kaart 120A in de Basis Bosatlas (2^e oplage, Wolters Noordhoff, Groningen, 2003) en kaart 190A in de Grote Bosatlas (editie 52, Wolters Noordhoff, Groningen, 2001).

³⁰ In deze context gaat het om de vraag of en in hoeverre politieke en humanitaire overwegingen een rol moeten/mogen spelen bij de afweging om naar een land op vakantie te gaan. Te denken valt aan aspecten als vrije verkiezingen, vrijheid van meningsuiting, rechtsbescherming en onpartijdige rechtspraak, in/uitsluiting van minderheden en kinderarbeid. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens is bij dit soort afwegingen de meest voor de hand liggende norm, in het bijzonder de positie en rechten van kinderen.

³¹ De indeling in hoofdklimaatzones zoals weergegeven in kaart 'Klimaatgebieden en zeestromen', kaart 115C in de Basis Bosatlas (2^e oplage, Wolters Noordhoff, Groningen, 2003) en kaart 182 in de Grote Bosatlas (editie 52, Wolters Noordhoff, Groningen, 2001) voldoet.

³² Bij de beoordeling is het geografische beeld de norm. Een geograaf streeft naar een afgewogen objectief beeld van een gebied en probeert daarbij vooroordelen en clichés te vermijden. Toeristisch promotiemateriaal heeft een ander doel en een andere doelgroep. Het is vanwege het wervende karakter per definitie selectief, subjectief en manipulatief.

AKV/4 Omgaan met de natuurlijke hulpbron energie³³

De kandidaat kan

- 1 de aard en de omvang van verschillende soorten energiebronnen, in het bijzonder fossiele brandstoffen, inventariseren en lokaliseren

Het gaat hierbij om

- de voornaamste productiegebieden van fossiele energiebronnen zoals aardolie, aardgas, steenkool en bruinkool³⁴

- 2 het gebruik van verschillende energiebronnen in Nederland inventariseren, en de Nederlandse situatie vergelijken met het wereldgemiddelde en met rijke en arme landen, en verklaren.

Het gaat hierbij om

- de verschillende manieren waarop energie kan worden opgewekt, zoals in waterkrachtcentrales (hydro-elektriciteit), getijdencentrales, geothermische centrales en kerncentrales
- de toenemende bijdrage van het gebruik van alternatieve duurzame energiebronnen, zoals zonne-energie, windenergie en biomassa en de effecten van dit gebruik op het milieu
- de betekenis van het (toenemend) gebruik van groene stroom
- de voornaamste consumptiegebieden van energie³⁵
- de bijdrage van het energiegebruik op de ecologische voetafdruk van de Nederlander, in vergelijking met enkele representatieve andere landen³⁶

- 3 het toenemend gebruik van fossiele brandstoffen in relatie tot de beschikbare en bruikbare voorraden beschrijven, verklaren en beoordelen

Het gaat hierbij om:

- de ontwikkeling van de bevolking, de welvaart en de technologie en de ongelijke verdeling van de consumptiegebieden
- een oordeel over de ongelijke verdeling van energie over de consumptiegebieden

- 4 de milieuproblemen als gevolg van het (toenemend) gebruik van fossiele brandstoffen beschrijven, met name verzuring en broeikas effect

Het gaat hierbij om

- de toenemende uitstoot van o.a. zwavel, stikstof en koolzuurgas, welke leidt tot verzuring van de neerslag (zure regen)
- het toenemend gebruik van fossiele energie dat leidt tot een versterkt broeikas effect
- redenen die de aanleiding vormden voor het Kyoto-verdrag
- de bijdrage van het toerisme aan de genoemde milieuproblemen

- 5 voorbeelden noemen van maatregelen in Nederland gericht op duurzaam gebruik van energie en voorkoming van milieuverontreiniging door het gebruik van fossiele brandstoffen en van gegeven voorbeelden aangeven of ze daaraan een bijdrage leveren.

Het gaat hierbij om

- maatregelen door de consument (bijv. besparingen en isolatie)
- maatregelen door de overheid (bijv. energiesubsidies en energielabel)
- maatregelen door bedrijven (bijv. warmte-kracht-koppeling)

³³ Dit thema wordt altijd in samenhang met exameneenheid K3 "Leervaardigheden in het vak Aardrijkskunde" geëxamineerd.

³⁴ Het kaartblad "De Aarde; energie" (pagina 188 in de Grote Bosatlas, editie 52, Wolters Noordhoff, Groningen, 2001) geeft een overzicht van de belangrijkste productiegebieden. Daarbinnen gaat het met name om productiegebieden die belangrijk zijn voor de energievoorziening van Nederland en West Europa.

³⁵ De kaart "Energieverbruik" (pagina 189 A in de Grote Bosatlas, editie 52, Wolters Noordhoff, Groningen, 2001) geeft een overzicht van de belangrijkste consumptiegebieden.

³⁶ Het gaat om rijke landen met een hoger energiegebruik en arme landen met een lager energiegebruik.